

Psykologers opplevelse av hvordan deres politiske verdier påvirker terapi: en tematisk analyse

Ezgi Kutal , Erik Stänicke og Ole Jacob Madsen

Forfatterne oppgir ingen interessekonflikter. Artikkelen bygger på hovedoppgaven til førsteforfatteren, der medforfatterne var veiledere.

Psykologers opplevelse av hvordan deres politiske verdier påvirker terapi: en tematisk analyse

Politiske verdier er sentrale for hvem vi er og hvordan vi oppfatter verden rundt oss, men har likevel vært lite undersøkt til nå.

Politiske verdier er sentrale for hvem vi er og hvordan vi oppfatter verden rundt oss (Duarte et al., 2015; Redding, 2020). De kan også forstås som uttrykk for underliggende psykiske behov (Hirsh et al., 2010). Politiske verdier har likevel vært lite undersøkt til nå (Redding, 2020). Dette kan komme av at politikk oppfattes som et privat anliggende (Langvatn, 2011), og fordi politiske verdier kan være vanskelige å avgrense (Kelly, 1990). Forskningen på psykologers forhold til politiske verdier i deres daglige virke er særdeles mangelfull (Redding, 2020). Denne studien ønsket å undersøke følgende: Opplever psykologer at politikk har en plass i deres kliniske virke? Historisk sett har politiske verdier i stor grad blitt ignorert i klinisk arbeid (Redding, 2020). Det foreligger derfor begrenset kunnskap om psykologers politiske verdier, og hvordan verdiene påvirker terapi. Etter vår mening er politiske verdier relevante for psykologisk arbeid fordi politiske verdier bygger på moralske verdier, korrelerer med personlighet og er viktige for vår selvfølelse (Duarte et al., 2015; Hirsh et al., 2010; Redding, 2020). I tillegg angår temaet debatten om verdiladet versus verdifri psykoterapi, der man har gått fra å se på psykoterapi som verdifri til en oppfatning om at den ikke kan være det (Bergin, 1980; Jackson et al., 2013). Dersom verdier i seg selv er såpass viktige i terapi, er det nærliggende å anta at politiske verdier også vil påvirke terapien. Forskningen som foreligger om psykologers politiske verdier, viser at psykologer tenderer mot å være mer venstreorienterte enn befolkningen generelt (Duarte et al., 2015; Gross & Simmons, 2007). Flere studier finner at terapeuter kan reagere negativt overfor klienter med motsatte politiske verdier (Gartner et al., 1990; Redding, 2020). I tillegg finner noen studier at likhet i politiske verdier kan styrke alliansen (Martini, 1978; Redding, 2020). Majoriteten av studiene på området er over 30 år gamle og har i stor grad blitt gjennomført på psykologer i høyere utdanningssektor i USA (Abramowitz & Docecki, 1977; Duarte et al., 2015; Gartner et al., 1990; Redding, 2020). Så vidt oss bekjent har politiske verdier aldri blitt studert i en norsk kontekst. Denne studien ønsket derfor å undersøke hvordan norske psykologer opplever at deres politiske verdier påvirker terapi, for å reise en diskusjon om temaet i en norsk sammenheng. Studien kan betraktes som en pilotstudie som kan danne grunnlag for videre studier.

Metode

Design

Studien var en kvalitativ studie, der vi brukte semistrukturert intervju for å innhente informasjon fra informantene. I forkant av intervjuene fikk informantene tilsendt et spørreskjema om sine politiske verdier. De kvalitative resultatene ble analysert med tematisk analyse.

Rekruttering og utvalg

Utvalget besto av fem psykologer med norsk autorisasjon. Inklusjonskriteriet var psykologer som var i aktiv praksis. Politiske verdier har tidligere vist seg å ha en sammenheng med både valg av terapiretning og om man jobber i privat eller offentlig sektor (Norton & Tan, 2019; Statistisk sentralbyrå, 2020). Dette var informasjon som var relevant for hvordan vi ønsket å sette sammen vårt utvalg. To av deltagerne jobbet i offentlig sektor, en jobbet som privatpraktiserende med driftsavtale, en jobbet helprivat og en jobbet i en kombinasjon offentlig og privat. Tre stykker identifiserte seg som psykodynamikere, og to stykker identifiserte seg innenfor kognitive terapiretninger. To hadde sympatier til høyre i politikken, og tre hadde sympatier med venstresiden. Ingen av dem var politisk aktive. Tre av informantene ble rekruttert gjennom førsteforfatterens utvidede nettverk og to via Facebook-gruppen «Psykologer og psykologstudenter». Én person til ble rekruttert, men gjennomførte ikke intervjuet.

Valg av analysemetode og måleinstrumenter

Intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert av førsteforfatter. De varte mellom 30 og 60 minutter. I vår tilnæringsmetode benyttet vi semistrukturert intervju og tematisk analyse som analysemetode (Braun & Clarke, 2006; Mason, 2002). Semistrukturert intervju ble vurdert som hensiktsmessig, ettersom vi ønsket å undersøke informantenes subjektive og unike opplevelser. Tematisk analyse ble valgt, ettersom det er en godt egnet metode for å trekke ut gjentakende temaer på tvers av intervjuer (Braun & Clarke, 2006).

Det semistrukturerte intervjuet ble utarbeidet av førsteforfatter og diskutert med medforfatterne. Det besto av spørsmål som delvis baserte seg på tidligere forskning. Spørsmålet «Har du opplevd at du har hatt motstridende politiske verdier med klient?» ble for eksempel inkludert fordi resultatene til Gartner et al. (1990) og Redding (2020) tydet på at motstridende politiske verdier gjorde at terapeuten oppfattet klientene på en annen måte, og kunne like dem mindre. Guiden kan gjøres tilgjengelig ved å kontakte forfatterne.

Reliabilitet og validitet

Stiles (1999) påpeker at reliabilitet og validitet må forstås annerledes i kvalitativ forskning enn den gjøres i kvantitativ forskning. Målet her er ikke å generalisere funnene til hele psykologstanden, men begrepene om reliabilitet og validitet refererer til helt sentrale idealer innen forskning. I en kvalitativ sammenheng handler disse begrepene om troverdighet (Stiles, 1999). Reliabilitet handler om hvor troverdig innsamlingen av datamaterialet er, mens validitet handler om hvor troverdig tolkningen av disse er. For at en studie skal være troverdig, er det essensielt at studien er transparent. Derfor tilstrebet vi gjennom alle stegene av studien refleksivitet. Refleksivitet er bevisstheten om at forskeren påvirker forskningsprosessen (Mason, 2002). At forfatterne har politiske sympatier på venstresiden, har utvilsomt påvirket vår interesse for temaet og hvordan vi har tolket intervjuene. Vi er alle dessuten av den oppfatning at politiske verdier er helt grunnleggende og bestemmende for mange av valgene vi tar i livet, og dermed også i yrket vårt. Dette har nok påvirket studien og analysen. Det er rimelig å tro at denne påvirkningen har skjedd, til tross for at vi har prøvd å være så nøytrale som mulig, fordi en politisk påvirkning ikke alltid er like intensjonell eller bevisst. Det er for eksempel mulig at vi har tolket politiske verdiers påvirkning som større enn det forskere som ikke er like politisk interesserte, ville gjort. I kvalitativ forskning vil man tenke at tilnærmet alle egenskaper en forsker bringer inn i forskningssituasjonen, kan påvirke forskningen (Willig, 2013). Dette innebærer blant annet terapietning og epistemologisk ståsted. I denne studien har disse vært inspirert av psykodynamisk teori og en kontekstualistisk forståelse. Ifølge denne epistemologien finnes det ikke én gitt sannhet, men flere kontekststahengige sannheter (Braun & Clarke, 2013). Forskerens egenskaper er ikke nødvendigvis hindre, men noe vi må tilstrebe å ha et bevisst forhold til i forskningsprosessen.

Gjennomføring

Intervjuene fant sted på informantenes arbeidssted eller per telefon. Informantene ble spurt om hva de anså som sine viktigste politiske verdier, og om hvilket parti de hadde stemt på ved siste stortingsvalg. Intervjuene ble analysert ved at vi fulgte de seks trinnene som Braun og Clarke (2006) anbefaler når en skal gjennomføre tematisk analyse. Disse er 1) bli kjent med temaet, 2) lage de første kodene, 3) lete etter temaer, 4) Gå gjennom temaer, 5) definere og navngi temaer og 6) produsere rapporten. Vi hadde en induktiv tilnærming, som vil si at vi forsøkte å gruppere temaene uten et ønske om at de skulle passe inn i forutbestemte teorier eller kategorier (Braun & Clarke, 2006). De første temaene ble analysert av førsteforfatter, og analysen ble til ved flere refleksjoner med medforfatterne.

Etiske hensyn

Studien er godkjent av NSD. Vi sendte studien også til helsefaglig forskningsetisk komite (REK) i desember 2019 for å få den forhåndsgodkjent, men de vurdert at det ikke var nødvendig med ytterligere godkjennelse fra dem. Tre av informantene var tidligere bekjente. Å intervju personer man kjenner, har både sine styrker og svakheter (Garton & Copland, 2010). En av fordelene er at det skaper enn mer avslappet atmosfære hvor intervjuobjektet åpner seg opp i større grad (Blichfeldt & Heldbjerg, 2011). Dette kan tenkes var en ekstra fordel når vi intervjuet informantene om politiske verdier, som er et sensitivt tema. Ulempen kan være om deltagerne har følt en større forpliktelse enn vanlig til å delta (Garton & Copland, 2010). Hensynet til anonymitet anses som overholdt ved at svært få identifiserbare detaljer kan knyttes til hver deltager. Identifiserende opplysninger, som kjønn, alder og arbeidssted, ble fjernet og fullstendig anonymisert. Deltagerne fikk et informasjonsskriv i forkant av intervjuet. Her ble det presisert at de kunne trekke seg uten å oppgi noen grunn og uten noen negative konsekvenser for dem. Ingen av informantene trakk seg etter gjennomføring av intervjuet.

Resultater

Informantene i denne studien har fått navnene Aksel, Stian, Ingrid, Ola og Marie. Deres svar på hvilke verdier som var viktigst for dem, skapte et tydeligere høyre–venstre-skille enn det partitilhørigheten alene gjorde. Tre av de intervjuede verdsatte særlig kollektivistiske og sosialistiske størrelser, som rettferdighet, solidaritet og fordeling av ressurser. To av terapeutene hadde mer typiske individualistiske eller liberalkonservative verdier, som autonomi, økonomisk trygghet og sterk nasjonalfølelse. I forkant av intervjuene svarte informantene på et spørreskjema om sine politiske verdier, slik at vi skulle få en inngående forståelse av deres politiske verdier. Dette ideologiske skillet og spørreskjemaet baserer seg på norsk valgforskning og teorier om disse (Aardal & Bergh, 2015). Av terapeutene i utvalget vårt stemte to Rødt, én stemte SV, én stemte Venstre og én stemte Senterpartiet.

Tabell 1

Informantenes politiske verdier, partifordeling og ansettelsesform

Informant	Viktigste politiske verdi	Parti stemt ved sist stortingsvalg	Ansettelsessektor
Aksel	Fordeling av ressurser	Rødt	Offentlig og privat
Marie	Solidaritet	Rødt	Offentlig

Informant	Viktigste politiske verdi	Parti stemt ved sist stortingsvalg	Ansettelses sektor
Ola	Økonomisk trygghet	Venstre	Privat
Ingrid	Solidaritet og rettferdighet	SV	Privat med driftsavtale
Stian	Nasjonalfølelse	SP	Offentlig

Den tematiske analysen resulterte i fire hovedtemaer med tilhørende undertemaer: 1) politiske verdier oppleves som tilstedeværende i terapi, 2) politiske verdiers påvirkning på terapi, 3) politikk i psykoterapi og psykologi og 4) ambivalens.

Tema 1: Tilstedeværende politiske verdier

Samtlige informanter svarte bekreftende på at de opplevde politiske verdier som tilstedeværende i terapi, først og fremst ved at det påvirket dem som personer. Alle av de intervjuede oppga samtidig at de ikke nevnte verdiene sine eksplisitt i terapien. Noen av terapeutene oppga at de trodde klientene likevel kunne få inntrykk av deres politiske orientering. De opplevde også at politiske verdier påvirket hvordan de valgte å jobbe, og hvordan de tenkte rundt helsetilbudet de ga. For eksempel var det viktig for Ingrid at hun hadde driftsavtale for å gi et likeverdig tilbud. Disse sitatene fra Ingrid og Marie illustrerer funnene i dette temaet. Her svarer informantene på om de har opplevd en situasjon der de gir uttrykk for sine politiske verdier i terapi:

Ingrid: Selv om terapeuten ikke flagger liksom, politiske synspunkter, så tror jeg det skinner gjennom ganske mye hva som du, hvordan du tenker, og hvordan du reagerer.

Marie: Det tror jeg på en måte, jeg tror at det, det tror jeg skjer hele tiden, subtilt liksom.

Dette kan tyde på at selv når informantene ikke ønsker å tematisere egne politiske verdier, blir det en del av dem og terapien.

Tema 2: Politiske verdiers påvirkning på terapi

Samtlige informanter fortalte om situasjoner eller tenkte problemstillinger hvor deres egne politiske verdier påvirket hvordan de oppfattet klienten. Noen av de intervjuede påpekte at dette var implisitte reaksjoner, mens andre oppga at dette skjer helt tydelig. Enkelte av terapeutene oppga også at de trodde at egne verdier kunne påvirke klientens verdier. Følgende sitater illustrerer innholdet i dette temaet godt:

Intervjuer: Merker du noen forskjeller i hvordan du ser på klienten og klientens problematikk avhengig av dine politiske verdier? For eksempel i denne situasjonen hvor du følte at dine politiske holdninger ble utfordret fordi de ikke stemte overens med klientens?

Ingrid: Ja altså, selvfølgelig så gjør det det på ett nivå, at jeg kan kjenne på en irritasjon i øyeblikket der fordi dette er en diskusjon jeg ellers gjerne tar. Men så er det jo på en måte ettertanken og refleksjonen rundt det, og fagligheten på en måte overfor klienten.

Sitatet fra Ingrid kan tolkes dit hen at man kjenner at politiske verdier påvirker oppfatningen av klienten, men fagligheten gjør at man hindrer seg selv å gå inn i en politisk diskusjon. Flere av terapeutene påpekte i tråd med dette at de ikke handlet på denne irritasjonen eller frustrasjonen.

Stian beskriver hvordan han kan bli provosert av anarkister. Han ser på anarkister som en gruppe som ikke har respekt for demokratiet og velferdsstaten, noe han vedgår potensielt kan vanskeliggjøre stadfestingen av psykiske lidelser:

Dette her er delvis fiktivt, men er en anarkist i terapi hos meg og så blir det ikke klart for meg hvordan den psykiske lidelsen kan gå ut over funksjonsnivået, og vedkommende vil røyke hasj og spille musikk og jeg skal søke AAP da og da kan jeg kjenne vegring [...] altså hvis det da sitter en høyremann i stolen eller noe sånt da, og ber om AAP og det ikke er noe klar psykisk lidelse, vil det ikke være så konfliktfylt for meg. Jeg hadde kanskje ikke turt å si det til anarkisten.

Dette sitatet fra Stian viser hvordan han kan oppleve vansker med klienter med motsatte politiske verdier. Denne antagelsen styrkes av Aksels beretning om en innvandrer klient som stemte FrP. Aksel selv stemmer Rødt og har rettferdig fordeling som viktigste politiske verdi:

Men da til min store overraskelse ønsket han da å stemme FrP. Og så husker jeg at, jeg tenkte med meg selv «nå stemmer du kanskje imot dine egne interesser», tenkte

jeg [...] Jeg ville kanskje tenkt at dette er en person som muligens setter seg inn i ting litt overfladisk.

Sitatene over illustrerer hvordan terapeutene kan oppfatte klientene sine, både deres væremåte og personlighet, basert på egne og klientenes politiske verdier.

Tema 3: Politikk i fagfeltet

Dette temaet handler om politikks plass i terapi og psykologien som et fagfelt. Forfatterne trakk ut to distinkte undertemaer: A) Terapi er først og fremst psykologisk, og B) politikks plass i psykologien.

Undertema A: Terapi er mest psykologisk

Dette undertemaet handlet om hvordan både klientens og terapeutens politiske verdier ble oppfattet dersom det kom opp i terapi. Samtlige informanter påpekte at politiske verdier ikke var hovedfokus dersom det ble tema i terapien. Samtidig virker det som om det var et skille, som var delvis politisk, i oppfatningen av politikks relevans for terapi. Ingrid og Marie, begge med venstreorienterte verdier, opplevde at det var relevant dersom det kunne knyttes til psykisk fungering. Både Stian og Ola, begge med mer konservative verdier, opplevde derimot at politikk ikke var relevant. De to følgende utsagnene på spørsmål om det har vært situasjoner der de skulle ønske at politiske tema kunne blitt tatt opp, kan illustrere terapeutenes ulike ståsteder:

Stian: I utgangspunktet er svaret nei til det da. Jeg greier ikke se at det er så relevant i forhold til psykiske lidelser, jeg da. Det blir mere prat [...] Jeg greier ikke å se at politiske meninger er noe relevant tema, jeg, fordi det vedrører ikke de følelsesbaserte lidelsene, slik jeg ser psykiske lidelser, da.

Ingrid: Den politiske holdningen som gis uttrykk for, i det terapeutiske forløpet er det mye mer interessant i forhold til klientens egen historie som kan dreie seg om andre urettferdigheter som [pasienten] har opplevd i sitt liv [...] Da holder jeg det fokuset der, og holder fokus på behandlingen, hvor det politiske da kommer i bakgrunnen.

Det siste sitatet viser at det politiske for Ingrid blir interessant fordi det berører klientens historikk og personlighet, men at dette ikke skal ta fokuset vekk fra den psykologiske behandlingen.

Aksel og Marie, også begge med venstreorienterte verdier, reflekterte over om politiske verdier hadde vært et større tema om klientene deres var nynazister. Dette utsagnet kan tolkes til at terapeutene opplever at politiske temaer er mer relevant å ta opp dersom de er mer ekstreme. Det kan tenkes at de opplever at det er lettere å knytte ekstreme politiske holdninger til psykiske plager.

Undertema B: Politikkens plass i psykologien

Informantene delte seg noe i dette undertemaet. De intervjuede med venstreorienterte verdier oppga at de følte at politikk hadde en sentral plass i psykologien. Terapeutene med konservative verdier hadde mer diffuse holdninger til om politikk hadde betydning.

Marie, Aksel og Ingrid oppga at politiske strømninger og ideer var førende for psykologien som fagfelt og den kliniske virksomheten. Sitatet fra Marie illustrerer dette:

I psykologien har jo politikk en kjempebetydning for hvordan man tenker, altså hva slags holdninger man har, hvordan man legger opp helsevesenet.

I kontrast til dette opplevde informantene som identifiserte seg mest med konservative politiske verdier at politikk ikke hadde en så stor rolle i psykologien. Dette blir godt illustrert av et sitat fra Ola:

Intervjuer: Hva er dine holdninger om hvilken plass de har eller bør ha, i klinisk praksis, terapi, terapirommet? Ola: *kort stillhet* Jeg vet egentlig ikke, det kan være greit å ha en viss politisk kunnskap, sånn at du kan nyansere de politiske holdningene klienten har. [...] Terapi handler veldig ofte om banaliteter, terapi handler om å få klienten til å klare å stå opp om morgenen, til å snakke med folk, ikke sant, de store spørsmålene, disse politiske spørsmålene er veldig sjelden det.

I vårt materiale er det en sammenheng mellom synet på politikkens plass i psykologien og politisk orientering.

Tema 4: Ambivalens

For informantene var ambivalens et gjennomgående tema. Som vi vil komme tilbake til i diskusjonen, kan det virke som at spørsmålet om politikk og psykologi var forvirrende for flere, og at det vekket et visst ubehag for enkelte av dem. Flere av de intervjuede kom med motstridende utsagn om hvordan

de opplevde at deres politiske verdier påvirket terapi. Dette tolket vi som et uttrykk for usikkerhet eller lite bevissthet om temaet. Flere brukte politiske verdier tidvis synonymt med politiske partier. Andre lurte på om en gitt verdi, slik som menneskerettigheter eller kvinners rettigheter, var politisk eller ikke. Dette kan vitne om vansker med å definere og forstå hva politiske verdier er. En av informantene sa også at dette var et krevende og utfordrende tema å uttale seg om. Han nølte og måtte tenke seg om før han svarte. Samlet resulterte dette i to undertemaer: A) Ambivalens til politiske verdier og B) ambivalens til egne politiske verdiers påvirkning på terapi.

Undertema 4A: Ambivalens til politiske verdier

Flere informanter nevnte en verdi, slik som menneskeverd, og lurte på om dette egentlig var en politisk verdi. Sitatet fra Aksel illustrerer denne forvirringen godt:

Altså min grunninnstilling er at alle mennesker er like mye verdt, for eksempel, jeg vet ikke om man kan kalle det en politisk verdi eller ikke, men det er jo en grunnholdning.

Undertema 4B: Ambivalens til påvirkningen

Enkelte av informantene svarte først avkrefteende på at de opplevde at deres egne politiske verdier påvirket synet på klienten. Senere i intervjuet kom det imidlertid fram hendelser som tydet på det motsatte. Dette gjaldt for eksempel Marie med klienten som stemte FrP, og Stian som opplevde at han ville reagert annerledes overfor en klient som var anarkist. Disse motstridende uttalelsene kan tyde på at det kanskje både er fremmed og ubehagelig å tenke på politiske verdier i en terapeutisk kontekst. Stian uttrykker flere ganger at dette er et krevende tema for ham, som han ikke har tenkt så mye på.

Intervjuer: Er politiske verdier viktig for deg i terapi?

Stian: Ja, men nei jeg vet ikke. Jeg er ikke beredt på å svare på det. Hva slags spørsmål er det?

Å peke på at terapeutene har motstridende svar, eller poengtere at de opplever temaet som forvirrende, mener vi er en viktig del av analysen, fordi det kan tyde på at det er uvant eller besværlig å snakke om politiske verdiers påvirkning i terapi.

Diskusjon

Politiske verdier opplevdes som svært viktig for flere av informantene, noe som speiler tidligere funn om at politiske verdier er sentralt for hvem vi er (Mendez, 2017; Redding, 2020). Når politiske verdier er så tett knyttet til oss og vår identitet, er det ikke rart at de også gjennomsyrrer flere områder i en terapeuts liv. Ingrids utsagn illustrer dette: «Det er en illusjon at det ikke skal skinne igjennom.»

Funnene fra tema 1 stemmer delvis overens med tidligere forskning. Tidligere studier antyder at konservative psykologer i større grad foretrekker kognitiv atferdsterapi (CBT), mens venstreorienterte psykologer i større grad foretrekker humanistiske og psykodynamiske retninger (Bilgrave & Deluty, 2002; Norton & Tan, 2019). For vår studie ser man tilsvarende hos Ola, Marie og Ingrid. Ola har konservative verdier og praktiserer innen tredjegerasjons CBT (Holden, 2007). Marie og Ingrid stemmer til venstre og er psykodynamikere. Imidlertid praktiserer Stian psykodynamisk terapi, og Aksel praktiserer CBT, mens de henholdsvis har konservative og venstreorienterte verdier. En mulig grunn til at vi bare delvis gjenfinner resultatene til Norton og Tan (2019), kan være at de dokumenterte gjennomsnittlige preferanser. Slik sett er det ikke overraskende at enkeltterapeuter i vår studie praktiserer andre behandlingsformer enn forventet, mens vi likevel ser den overordnede tendensen.

Tall fra Statistisk sentralbyrå (2020) viser at flere i privat sektor stemmer på høyresiden, mens flere i offentlig sektor stemmer på venstresiden. I vårt lille utvalg stemmer dette delvis. Marie jobber i offentlig sektor og er venstreorientert. Ola jobber helprivat og har konservative verdier. Imidlertid jobber Ingrid som privatpraktiserende med driftsavtale, og Aksel jobber både offentlig og privat. Begge har venstreorienterte verdier. Stian, som har konservative verdier, jobber i offentlig sektor. Samtidig ser vi den generelle tendensen. Aksel uttrykker at hans venstreorienterte verdier kanskje ikke passer overens med at han delvis jobber privat. For Ingrid er det også et viktig poeng at hun har driftsavtale. Dette kan indikere at deres venstreorienterte verdier oppleves som noe uforenelig med å jobbe privat. Derimot oppgir Ola at han føler at hans liberale verdier har vært styrende for at han jobber helprivat.

Fordi politiske verdier er en robust del av vår selvfølelse og identitet, kan det skape sterke negative følelser når man møter andre med motsatte politiske holdninger (Redding, 2020; Rosenbaum, 1986). Resultatene under tema 2 typer på noe lignende i vårt utvalg også. For eksempel opplevde både Ingrid og Marie å bli utfordret på egne holdninger når de møtte klienter med motsatte

politiske holdninger, noe som er i tråd med tendenser som kommer fram i tidligere forskning. Vi pleier å like klienter med motsatte politiske holdninger mindre og har mindre empati overfor dem (Gartner et al., 1990; Redding, 2020). Funnene reflekterer også at terapi ikke kan, selv når vi forsøker, være verdifri (Bergin, 1980; Jackson et al., 2013).

Hendelman (2018) har beskrevet vanskene ved å finne noe hun liker hos en klient som har motsatte politiske holdninger enn henne selv. Våre informanter nevner ikke eksplisitt at det er vanskelig å føle på empati med klienter med motstridende politiske verdier. Det kan hende at det er slik Marie påpeker: Terapeutene prøver å møte alle med lik verdighet og respekt. Samtidig uttrykker Marie, i likhet med Hendelman, at hun opplever å bli utfordret på noe grunnleggende ved seg selv når hun møter en klient med motsatte holdninger. Det kan altså være vanskelig for terapeuten å innrømme overfor seg selv at man liker noen klienter bedre enn andre (Kottler, 2017). Det er kanskje også enda vanskeligere å tåle at motsatte politiske holdninger skal påvirke evnen til å være empatisk. På mange måter er empati kjernekomponenten i det å være en terapeut, og det kan tenkes at det oppstår en form for kognitiv dissonans, eller skyld, over at man har mindre empati med enkelte klienter (Harmon-Jones & Mills, 2019).

Fra analysen ser vi at flere tenker på politiske verdier i ytterpunkter: Stian tenker på en anarkist, Aksel tenker på en FrP-er, og flere lurer på om politikk hadde vært mer relevant dersom klientene var nynazister. Det kan virke som at politiske motsetninger blir tydeligst, og kanskje en større kilde til frustrasjon og provokasjon, dersom klienten er på det motsatte politiske spekteret enn dem selv. Dette kan peke i samme retning som funnene til Gartner et al. (1990), som fant at jo mer ekstreme motsatte politiske holdninger klienten hadde, desto mer negativt vurderte terapeutene hen. Selv om sammenhengen var svak, antyder funnet at klinikere blir mer utfordret av motsatte politiske verdier dersom klienten har ekstreme politiske holdninger.

Forskning på ideologisk motoverføring er delt. Med ideologisk motoverføring menes det her terapeutens ideologiske overbevisninger og dens effekt på motoverføringen. Enkelte finner at konservative terapeuter tenderer å vurdere sine venstreorienterte klienter mer negativt (Gartner et al., 1990; Mazer, 1979). Andre finner at venstreorienterte terapeuter har en tendens til å vurdere konservative klienter mer negativt (Redding, 2020). I vårt utvalg ser vi at både venstreorienterte og høyreorienterte terapeuter har negative oppfatninger om sine klienter. Silander et al. (2020) er bekymret over at det skal oppstå politiske fordommer nærmeste utelukkende mellom venstreorienterte

terapeuter og konservative klienter. Vi vil påstå at vår studie viser at terapeutene kan få negative reaksjoner til klienter med motsatt politisk synspunkt uavhengig av eget politisk ståsted.

Det fremkommer altså et tentativt mønster av at det å bli utfordret på politiske verdier skaper en negativ reaksjon hos terapeutene. Selv om man prøver å holde det politiske vekk fra terapien, så siver det inn. Funnene til Redding (2020) og Gartner et al. (1990) tyder også på at politiske verdier kan påvirke klinisk bedømming og diagnostisering. Stians vansker med å finne psykiske lidelser hos personer han anser som anarkister, kan kanskje reflektere dette. Da er det desto viktigere at terapeuten er sine politiske verdier bevisst. Her kan det være relevant å trekke inn det psykodynamiske motoverføringsbegrepet. For at motoverføringen skal kunne gi informasjon om klienten, må terapeuten imidlertid være bevisst på sitt eget bidrag (Zachrisson, 2008). Heimann (1950) argumenterer for at motoverføring har potensial til å være et nyttig instrument for terapeuten dersom vedkommende klarer å sortere mellom eget ubevisste materiale og pasientens følelser. Vi foreslår at sorteringen også bør gjelde for terapeutens politiske verdier. Tanken om at terapeutens egne verdier og egenskaper er sentrale i terapi, er rådende i psykoanalytisk teori (Stänicke et al., 2019). Dette støttes også opp av den omfattende terapiforskningen, arbeid som viser at terapeutens egenskaper er bidragsytende i terapi (Wampold, 2014).

Samtlige informanter presiserte at politiske temaer ikke er hovedfokuset i terapi.

Redding (2020) peker imidlertid på at tematisering av politiske verdier var egnet til å styrke klientens følelse av å bli forstått, og reflekterer over hvordan tematiseringen av politiske verdier kan styrke alliansen mellom klienten og terapeuten. Terapiforskning viser at alliansen er en av de viktigste faktorene i god psykoterapi (Lambert, 2013; Nissen-Lie et al., 2013). Dersom det å snakke om politiske temaer i terapi kan bidra til at alliansen styrkes, bør vi vurdere å ta temaet opp.

Å ikke tematisere egne politiske verdier hindrer dem nødvendigvis ikke fra å være til stede i terapien. Marie påpeker at klientene får et inntrykk av hva de stemmer, selv om de ikke eksplisitt nevner det. Strupp (1980) fant at klienter har en intuitiv formening om terapeutens politiske ståsted. Politiske verdier kan altså være til stede i terapien uten at det blir eksplisitt tatt opp, og ved å flytte fokuset vekk fra politiske tema skjer det motsatte: Det politiske tar opp plass i pasienten uten at det uttrykkes. Å være bevisst hvilke politiske verdier som er i spill, og hvordan de påvirker terapien, er derfor noe behandlere bør ha et reflektert forhold til. Dette formidler også Ingrid, som sier at terapeuter bør ha et reflektert forhold til egne politiske verdier, slik at det ikke ubevisst oppstår en berøringsangst for visse temaer.

I USA har det blitt dokumentert at psykologer er mer venstreorienterte enn befolkningen generelt (Duarte et al., 2015). En slik statistikk finnes oss bekjent ikke for Norge. I vårt utvalg var det tre som stemte klassiske venstreorienterte partier (Rødt og SV), og to som hadde liberalkonservative verdier, men stemte på sentrumspartiene (Venstre og Senterpartiet). Vi etterspurte eksplisitt psykologer som anså seg selv som konservative, fordi de psykologene vi allerede hadde rekruttert, hadde venstreorienterte verdier. Av de tre som tok kontakt, var det kun én som stemte Høyre. Denne informanten droppet ut av studien i den innledende prosessen. Hen oppga ikke grunnen, men den innledende prosessen var noe kronglete og kan ha opplevdes langtekkelig. Med en kvalitativ studie med fem deltagere gir det ikke mening å snakke om en overvekt i en politisk retning. Men vanskene vi hadde med å finne psykologer med konservative verdier, eller som stemte partiet Høyre, kan kanskje tale for at psykologer har mer venstreorienterte verdier. Denne antagelsen er basert på amerikansk forskning og kan være upassende for en norsk kontekst. Høyre er for eksempel det største partiet blant universitetsutdannede (Akademikerne, 2020). Samtidig viser valgundersøkelsen at Arbeiderpartiet er størst blant helse- og sosialarbeidere (Statistisk sentralbyrå, 2015). Da det ikke foreligger lignende statistikk for psykologer, og dette er en kvalitativ studie, kan vi ikke trekke noen slutninger om psykologer som profesjonsgruppe er venstreorienterte eller ikke. Vår mangel på informanter som stemmer Høyre, betyr ikke nødvendigvis at det er få konservative psykologer, men kanskje at de vegrer seg for å uttale seg om politisk orientering. Inbar og Lammers (2012) har tidligere funnet at konservative terapeuter opplever arbeidsmiljøet som mer fiendtlig enn venstreorienterte kollegaer. Uansett, gitt vårt lille utvalg av informanter, er det et behov for større studier for å avklare slike spørsmål.

Det tredje temaet om politikk i fagfeltet fordrer også spørsmålet om hvor grensene går når det gjelder psykologers ansvar. For Aibel (2018) er det politiske også personlig i terapi, da han mener det politiske berører kjernen i psykologiske problemer. Dersom det politiske også er psykologisk, fordrer det refleksjon rundt hva terapi er. Hva kan, og bør, man forvente som utfall i terapien? Holder det å «bare» hjelpe klienten til å forandre seg? Eller er det systemiske faktorer som kan ha gjort klienten syk?

Samtidig kan man også snu spørsmålet og spørre seg om psykologer bør prøve å endre på samfunnet, når det er individet vi behandler? Dette er vanskelige spørsmål å svare på, fordi det berører kjernen i hva psykologers ansvarsområde er. Samtidig er det også klinikknære dilemmaer. Er det til hjelp å jobbe med at klienten skal tåle negative emosjoner, hvis klienten opplever systematisk

rasisme? Habermas (1986) sin forståelse av psykoterapi er at klienten gjennom terapien blir mer autonom og dermed frigjort fra sine psykiske vansker. Da får klienten mulighet til å utfolde seg politisk og bli en sterk samfunnsaktør som har potensial til å bidra til å endre undertrykkende samfunnssystemer (Schaefer et al., 2014). Det finnes også et mindre selvgratulerende syn som foreslår at psykoterapi vokser fram og blir populært i vestlige liberale demokratier fordi terapien primært tilbyr individuell behandling, uten å berøre omkringliggende, urettferdige eller undertrykkende samfunnsstrukturer (Madsen, 2015).

Det fjerde temaet, om ambivalens til politiske verdier, oppfatter vi som det mest konsistente temaet i analysen. Samtlige informanter, uavhengig av politisk ståsted, var forsiktige og fremsto ambivalente når de snakket om politiske verdier. Det virker som det er ukjent og muligens ubehagelig for terapeutene å snakke om politikk. Når oppfatningen om at psykologen ikke skal påvirke eller forme klienten direkte, har vært så rådende, er det ikke så overraskende at ideen om psykologi som politisk medfører ubehag. I tillegg kan man potensielt like klienter mindre på bakgrunn av politiske verdier. Vissheten om dette kan tenkes å utfordre ideen om en selv som en nøytral behandler og dermed gjøre det vanskelig å erkjenne at ens politiske verdier influerer terapien. Det kan i tillegg være at man generelt i samfunnet oppfatter politiske synspunkt som noe privat. Dette kan bidra til at refleksjon over politiske verdier i terapi er ukjent for psykologer. Tvert om har Langvatn (2011, 2013) argumentert for at man i et liberalt demokrati burde ha en større offentlig debatt om egne politiske verdier, og at samfunnsborgerne i større grad bør begrunne sine politiske preferanser og stemmegivning overfor andre.

Politiske verdier kan være vanskelig å snakke om fordi de kan oppleves som vanskelig å definere. Det politiske er nok lettere å knytte til partipolitikk og det som oppleves som åpenbart politisk. Partipolitikk, anarkisme og nynazisme er åpenbare politiske fenomener og lett å identifisere som det. Informantene oppfatter flere verdier, slik som kvinners rettigheter og menneskeverd, som noe annet enn politiske. Det er antagelig vanskelig å anerkjenne verdier og temaer som politiske. Her er det relevant å trekke inn Mouffe (2005) som skiller mellom det hun kaller politikken (politics) og det prepolitiske (political). Det politiske omhandler det man typisk tenker på som politikk, som politiske institusjoner, valg og partier. Det prepolitiske omhandler forståelse av hvordan samfunnsutviklingen legger føringer for politikken, og hvordan den sosiale virkeligheten former oss. Vi fikk inntrykk av at flere av informantene forsto politikk først og fremst som politisk og ikke

prepolitisk. Politikkenes rolle i formingen av den sosiale virkeligheten, blir muligens ikke tatt med i betraktningen i like stor grad.

Nok en grunn til at politiske verdier kan være vanskelig å snakke om, kan være negative assosiasjoner tilknyttet politikk i psykologi. Samuels (2004) konkluderer at psykologer ikke skal være politiske fordi engasjementet historisk har bidratt til undertrykkelse og indoktrinering. APAs innblanding i torturmetoder, bruken av IQ-testing til å rettferdiggjøre undertrykkelsen av afroamerikanere (Gómez et al., 2016), eller slik informant Marie nevner, patologiseringen av homofili. Samtidig er det kanskje ikke hensiktsmessig å prøve eller ønskelig å gjøre psykologien apolitisk. Det er som om politikk kun legges merke til i sine ekstreme former, og det politiske ved det psykologiske arbeidet tones ned. Men man kan spørre seg om det i realiteten ikke er grunnleggende politisk å satse på å utjevne sosiale forskjeller, som er et av psykologforeningens hovedsatsingsområder (Næs, 2019), å etablere lavterskeltilbud og å jobbe for å få klienter tilbake til jobb?

Begrensninger og videre forskning

Dette er en liten, kvalitativ studie med fem informanter, og kan betraktes som en pilotstudie, hvor eventuelle senere studier bør etterstrebe større utvalg og generaliserbarhet. Vi kan ikke trekke generaliserbare slutninger om psykologer som stand eller hva funnene våre vil si for terapiforskningen. Kvalitativ metode søker ikke generaliserbarhet eller representativitet. Derimot gir en liten studie som vår mulighet for å reise en rekke spørsmål og diskusjoner. Mulige begrensninger er at tre av fem som ble intervjuet var tidligere bekjente av førsteforfatter som rekrutterte til studien. To av dem hadde tilsvarende politiske verdier som førsteforfatter, mens en ikke delte samme politiske overbevisning. Nok en begrensning er at vi kun undersøkte terapeutenes perspektiv. Å inkludere klientenes perspektiv ville gitt et mer helhetlig bilde av politiske verdiers opplevde innvirkning på terapi, og nyansert hvorvidt terapeutene bør benevne egne politiske verdier. Forslag til videre forskning kan derfor inkludere å bruke intervjuguiden for å undersøke klientenes perspektiv om politiske verdier i terapi, og gjennomføre en kvantitativ studie der man i større grad anvender informasjon fra spørreskjemaet. Her kan man for eksempel se på sammenhenger mellom politisk orientering og valg av terapeutisk retning.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 59, nummer 11, 2022, side 994-1003

Referanser

- Abramowitz, C. V. & Docecki, P. R. (1977). The politics of clinical judgment: Early empirical returns. *Psychological bulletin*, 84(3), 460–476. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.84.3.460>
- Aibel, M. (2018). The personal is political is psychoanalytic: Politics in the consulting room. *Psychoanalytic Perspectives*, 15(1), 64–101. <https://doi.org/10.1080/1551806X.2018.1396130>
- Akademikerne. (2020, 06. juni). *Høyt utdannede stemmer ikke som folk flest*. Hentet fra <https://akademikerne.no/2020/hoyt-utdannede-stemmer-ikke-som-folk-flest>
- Bergin, A. E. (1980). Psychotherapy and Religious Values. *Journal of consulting and clinical psychology*, 48(1), 95–105. <https://doi.org/10.1037/0022-006x.48.1.95>
- Bilgrave, D. P. & Deluty, R. H. (2002). Religious beliefs and political ideologies as predictors of psychotherapeutic orientations of clinical and counseling psychologists. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39(3), 245–260. <https://doi.org/10.1037/00333204.39.3.245>
- Blichfeldt, B. S. & Heldbjerg, G. (2011). *Why not? The interviewing of friends and acquaintances*.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V. & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. SAGE Publications.
- Duarte, J. L., Crawford, J. T., Stern, C., Haidt, J., Jussim, L. & Tetlock, P. E. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences*, 38, e130. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14000430>
- Gartner, J., Harmatz, M., Hohmann, A., Larson, D. & Gartner, A. F. (1990). The effect of patient and clinician ideology on clinical judgment: A study of ideological countertransference. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 27(1), 98–106. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.27.1.98>
- Garton, S. & Copland, F. (2010). ‘I like this interview; I get cakes and cats!’: the effect of prior relationships on interview talk. *Qualitative research*, 10(5), 533–551. <https://doi.org/10.1177/1468794110375231>
- Gómez, J. M., Smith, C. P., Gobin, R. L., Tang, S. S. & Freyd, J. J. (2016). Collusion, torture, and inequality: Understanding the actions of the American Psychological Association

- as institutional betrayal. *Journal of Trauma & Dissociation*, 17, 527–544. <https://doi.org/10.1080/15299732.2016.1214436>
- Gross, N. & Simmons, S. (2007). *The social and political views of American professors*. Paper presentert på Harvard University Symposium on Professors and Their Politics, Boston, M.A.
- Habermas, J. (1986). *Knowledge & Human Interests*. Polity Press.
- Harmon-Jones, E. & Mills, J. (2019). An introduction to cognitive dissonance theory and an overview of current perspectives on the theory. I E. Harmon-Jones (Red.), *Cognitive dissonance: Reexamining a pivotal theory in psychology* (s. 3–24). McGraw Hill Higher Education.
- Heimann, P. (1950). On counter-transference. *International journal of psycho-analysis*, 31, 81–84. Hentet fra <https://www-proquest-com.ezproxy.uio.no/scholarly-journals/doi/10.1080/00220185008839123>
- Hendelman, L. A. (2018). Political divide in the consulting room. *The American Journal of Psychoanalysis*, 78(4), 478–487. <https://doi.org/10.1057/s11231-018-9168-z>
- Hirsh, J. B., DeYoung, C. G., Xu, X. & Peterson, J. B. (2010). Compassionate liberals and polite conservatives: Associations of agreeableness with political ideology and moral values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(5), 655–664. <https://doi.org/10.1177/0146167210366854>
- Holden, B. (2007). Aksept- og forpliktelsesterapi: En atferdsanalytisk psykoterapi. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 44(9), 1118–1126. Hentet fra <https://psykologtidsskriftet.no/fagartikkel/2007/09/aksept-og-forpliktelsesterapi-en-atferdsanalytisk-psykoterapi>
- Inbar, Y. & Lammers, J. (2012). Political diversity in social and personality psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 7(5), 496–503. <https://doi.org/10.1177/1745691612448792>
- Jackson, A. P., Hansen, J. & Cook-Ly, J. M. (2013). Value conflicts in psychotherapy. *Issues in Religion and Psychotherapy*, 35(1), 6–15. Hentet fra <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1531&context=irp>
- Kelly, T. A. (1990). The role of values in psychotherapy: A critical review of process and outcome effects. *Clinical psychology review*, 10(2), 171 - 186. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(90\)90056-G](https://doi.org/10.1016/0272-7358(90)90056-G)
- Kottler, J. A. (2017). *On being a therapist* (5. utg.). New York: Oxford University Press.
- Lambert, J. M. (2013). *The efficacy and effectiveness of psychotherapy*. I J. M. Lambert (Red.), Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change (6. utg., s. 169–201).

- Langvatn, S. A. (2011, 18. oktober). Eit nytt offentlegheitsideal? *Aftenposten*. Hentet fra <https://www.aftenposten.no>
- Langvatn, S. A. (2013). Grunnlov tatt for gitt? Demokrati og offentlig begrunnelse [Podkastepisode]. I K. Melvær (Produsent), *Udannet*. Hentet fra <https://www.podchaser.com/podcasts/udannet498216/episodes/grunnlov-tatt-for-gittdemokra-13350547>
- Madsen, O. J. (2015). Psychotherapists: Agents of change or maintenance men? I I. Parker (red.), *Handbook of Critical Psychology* (s. 222–230). London: Routledge
- Martini, J. L. (1978). Patient-therapist value congruence and rating of client improvement. *Counseling and Values*, 23(1), 25–32. Hentet fra <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=2013&context=digitizedtheses>
- Mason, J. (2002). *Qualitative researching* (2. utg.). London: Sage Publications.
- Mazer, D. B. (1979). Toward a social psychology of diagnosis: Similarity, attraction, and clinical evaluation. *Journal of consulting and clinical psychology*, 47(3), 586–588. <https://doi.org/10.1037/0022-006x.47.3.586>
- Mendez, M. F. (2017). A neurology of the conservative-liberal dimension of political ideology. *The journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*, 29(2), 86–94. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.16030051>
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. New York: Routledge.
- Nissen-Lie, H. A., Oddli, H. W. & Wampold, B. E. (2013). Fellesfaktordebatt på ville veier. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 50(5). Hentet fra <https://psykologtidsskriftet.no/debatt/2013/05/fellesfaktordebatt-pa-ville-veier>
- Norton, A. L. & Tan, T. X. (2019). The relationship between licensed mental health counselors' political ideology and counseling theory preference. *American Journal of Orthopsychiatry*, 89(1), 86–94. <https://doi.org/10.1037/ort0000339>
- Næs, T. S. (2019). Psykologer skal utjevne sosiale forskjeller, ikke øke dem. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*. Hentet fra <https://psykologtidsskriftet.no/debatt/2019/08/psykologer-skal-utjevne-sosiale-forskjeller-ikke-oke-dem>
- Redding, R. E. (2020). Sociopolitical Values: The Neglected Factor in Culturally-Competent Psychotherapy. I L. T. Benuto, M. P. Duckworth, A. Masuda & W. O'Donohue (Red.), *Prejudice, Stigma, Privilege, and Oppression: A Behavioral Health Handbook* (s. 427–445). Cham: Springer International Publishing.

- Rosenbaum, M. E. (1986). The repulsion hypothesis: On the nondevelopment of relationships. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1156–1166. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1156>
- Samuels, A. (2004). Politics on the couch? Psychotherapy and society – Some possibilities and some limitations. *Psychoanalytic Dialogues*, 14(6), 817–834. <https://doi.org/10.1080/10481881409348809>
- Schaefer, G. O., Kahane, G. & Savulescu, J. (2014). Autonomy and enhancement. *Neuroethics*, 7(2), 123–136. <https://doi.org/10.1007/s12152-013-9189-5>
- Silander, N. C., Geczy Jr., B., Marks, O. & Mather, R. D. (2020). Implications of ideological bias in social psychology on clinical practice. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 27(1). <https://doi.org/10.1111/cpsp.12312>
- Statistisk sentralbyrå. (2015, 12. august). *Valgundersøkelsen 2013*. Dokumentasjons- og tabellrapport. Hentet fra https://www.ssb.no/valg/artikler-og-publikasjoner/_attachment/275502?_ts=1569c8005b
- Statistisk sentralbyrå. (2020, 4. desember). *Partivalg etter sosiale kjennetegn ved de siste stortings- og kommunestyrevalgene*. Med noen historiske tabeller. Hentet fra https://www.ssb.no/valg/artikler-og-publikasjoner/_attachment/438967?_ts=1763bf2ab40
- Stiles, W. B. (1999). Evaluating qualitative research. *Evidence-Based Mental Health*, 2(4), 99–101. <https://doi.org/10.1136/ebmh.2.4.99>
- Strupp, H. H. (1980). Humanism and psychotherapy: A personal statement of the therapist's essential values. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 17(4), 396–400. <https://doi.org/10.1037/h0085938>
- Stänicke, E., Kristiansen, S., Strømme, H. & Stänicke Indrevoll, L. (2019). Klinisk tenkning i psykoanalysen. I E. Stanicke, S. Kristiansen, H. Strømme & L. Indrevoll Stänicke (Red.), *Klinisk tenkning og psykoanalyse* (s. 15–32). Gyldendal Norsk Forlag.
- Wampold, B. (2014). The contribution of the therapist to psychotherapy. I A. Von der Lippe, H. A. Nissen-Lie & H. W. Oddli (Red.), *Psykoterapeuten: En antologi om terapeutens rolle i psykoterapi* (s. 51–67). Gyldendal Akademiske.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology* (3. utg.). Maidenhead: McGraw Hill Open University Press.

Zachrisson, A. (2008). Motoverføring og endringer i synet på den psykoanalytiske relasjonen. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 45(8), 939–948. Hentet fra <https://psykologtidsskriftet.no/fagartikkel/2008/08/motoverforing-og-endringer-i-synet-pa-den-psykoanalytiske-relasjonen>

Aardal, B. & Bergh, J. (2015). *Valg og velgere: en studie av stortingsvalget 2013*. Cappelen Damm Akademisk.